

Žiga Zois - naravoslovec in prvotni lastnik ustanovne zbirke prvega slovenskega muzeja

Sigismondo Zois - the naturalist and owner of the founding collection of the first museum in Slovenia

Breda ČINČ JUHANT¹

Izvleček

Žiga (Sigismondo) Zois (1747–1819) ima pomembno vlogo v naravoslovju. Njegova zbirka mineralov je bila temelj prvega slovenskega muzeja, leta 1821 ustanovljenega in leta 1831 za javnost odprtega Deželnega muzeja v Ljubljani. Njen pomen ni samo v lepoti in raznovrstnosti. Je ena najstarejših in v kulturnozgodovinskem pogledu najpomembnejših takih zbirk. Že v Zoisovem času je slovela po Evropi in kdor je obiskal Zoisa v Ljubljani, si jo je zagotovo ogledal. Obiskale pa so ga mnoge pomembne osebnosti, med njimi znanstveniki kot na primer Friederich Mohs, Dietrich Ludwig Gustav Karsten in Martin Heinrich Klaproth. Zato se ob 200letnici smrti velikega mecena in naravoslovca upravičeno sprašujemo, zakaj je naravoslovje v muzejski mreži tako slabo zastopano in zapostavljeno v osnovnih razmerah delovanja - najbolj mizerno v prostorskih razmerah. Kako to, da je znamenita Zoisova zbirka mineralov tako skromno predstavljena obiskovalcem? Razrešitev prostorskih razmer Prirodoslovnega muzeja Slovenije je nujno potrebna tudi za Zoisovo zbirko mineralov.

Ključne besede: Sigismondo Zois, zbirka mineralov, naravoslovje, muzealstvo, Prirodoslovni muzej Slovenije

Abstract

Sigismondo Zois (1747–1819) plays an important role in natural history. His collection of minerals was the foundation stone of the first Slovenian museum, founded in 1821 and opened to public in 1831 as the Provincial Museum in Ljubljana. Its importance lies not only in beauty

---

¹ Prirodoslovni muzej Slovenije / *Slovenian Museum of Natural History*
Prešernova 20, Ljubljana, Slovenija, bjuhant@pms-lj.si

and diversity but also in the fact that it is one of the oldest and most important historical collections of this kind in the world. In Zois' time, the collection was famous throughout Europe and everyone who visited Zois in Ljubljana viewed it with interest. Many notable personalities visited him, including scientists such as Friedrich Mohs, Dietrich Ludwig Gustav Karsten and Martin Heinrich Klaproth. At the 200th anniversary of the death of the great patron and natural scientist, we thus wonder how is it possible that natural history is so poorly represented and neglected in the museum network in terms of its basic working conditions - most miserable in spatial terms. How come that the iconic Zois mineral collection is so modestly presented to visitors? The solution of spatial problems in the Slovenian Museum of Natural History is so very urgent also for the sake of Zois mineral collection.

Key words: Sigismondo Zois, mineral collection, natural history, museology, Slovenian Museum of Natural History

Uvod

Dvestoletnica smrti Žige Zoisa je priložnost, da prvotnega lastnika zbirke, ki jo danes hrani Prirodoslovni muzej Slovenije, predstavimo celostno in na enem mestu. O Žigi Zoisu in njegovi zbirki mineralov je bilo že veliko napisanega. Najbolj celostno ga je v tem pogledu raziskal in predstavil Ernest Faninger (FANINGER 1983, 1984, 1986, 1988a, 1988b, 1995, 2000), zato članek v prvem delu temelji na njegovih ugotovitvah. Zoisova zbirka je kot ena ustanovnih zbirk prvega slovenskega muzeja usodno povezana z muzejskimi stavbami, ki so in bodo tudi v prihodnosti vplivale na fizično dostopnost zbirke javnosti. Zato članek v nadaljevanju predstavi, kaj se je po baronovi smrti z zbirko dogajalo in kako je bila predstavljena javnosti. Zbrani so podatki, kako se je razstavljeni del zbirke krčil in skrčil do današnjega stanja.

Članek zaključujem z opisom prizadevanj Prirodoslovnega muzeja Slovenije za boljše prostorske razmere v prihodnosti, ki bi blagodejno vplivale tudi na ustanovno zbirko prvega slovenskega muzeja.

Vloga Žige Zoisa v naravoslovju in njegova zbirka mineralov

Žiga Zois (1747–1819) je močno zaznamoval naravoslovje. Ni naključje, da je upodobljen kot eden izmed štirih znamenitih mož (poleg Žige Herbersteina, Janeza Vajkarda Valvasorja in Valentina Vodnika), ki jih je naslikal Jurij Šubic pod stropom nad muzejsko vhodno avlo (slika 1). Po Žigi Zoisu se imenuje Zoisovo priznanje Prirodoslovnega muzeja Slovenije, ki

Slika 1. Žiga Zois v avli muzeja (J. Šubic, olje na steno, 1885). Foto: David Kunc

Figure 1. Sigismondo Zois in the museum lobby (J. Šubic, wall oil painting, 1885). Photo: David Kunc

se podeljuje zunanjim (neformalnim) sodelavcem, ki s svojim delovanjem bistveno pripomorejo pri uresničevanju poslanstva Prirodoslovnega muzeja Slovenije. Po njem se imenuje tudi štipendija za nadarjene otroke in mladino. Po Zoisu se imenujeta najvišja državna nagrada in priznanje za dosežke na področju znanstvenoraziskovalne in razvojne dejavnosti, to sta Zoisova nagrada in Zoisovo priznanje. Prav tako se po njem imenuje mineral zoisit, ki dokazuje, da Zois ni zaznamoval zgolj slovenskega naravoslovja. Nemški geolog Abraham Gottlob Werner ga je Zoisu v čast leta 1805 poimenoval zoisit (FANINGER 2000). Potrdil je namreč Zoisovo domnevo, da gre za nov, dotlej neznan mineral.

Za časa svojega življenja je Zois ne le združeval slovenske razsvetljence, temveč je bil v stiku tudi z evropsko pomembnimi osebnostmi. Kot mecena, mentorja in kot osrednjo osebnost slovenskega razsvetljenstva so ga odlično predstavili zgodovinarji slovenskega slovstva in poskrbeli, da je Zoisov krog dobro predstavljen slovenskim osnovnošolcem. Onkraj naših meja pa je Zois bolj znan kot naravoslovec. To njegovo vlogo - kot naravoslovca, predvsem mineraloga, fužinarja in zbiralca - je raziskal Ernest Faninger in dejstva objavil v več delih, tudi v reviji *Scopolia* (FANINGER 1983).

Žiga Zois se je rodil 23. novembra v Trstu. Prvo izobrazbo je pridobil doma, kasneje je študiral humanistične vede na plemiški akademiji v Reggio Emilia. Kot osemnajstletnik se je vrnil v Ljubljano k očetu, ki ga je brž uvedel v trgovske, rudarske in fužinarske posle, v naravoslovne vede pa sta ga uvedla jezuita Gabriel Gruber in Jožef Maffei. Veliko je bral in kasneje tudi potoval. Kot piše v Slovenskem biografskem leksikonu (VALENČIČ in sod. 2019), se je »v začetku 1779 podal na dolgo potovanje po srednji Evropi (Nemčija, Holandija, Švica, Francija), obiskal nekatere železarne in trgovinske združbe, verjetno navezal stike z naravoslovci, ker se je ljubiteljsko ukvarjal z mineralogijo«. Dopisoval si je z nekaterimi vodilnimi evropskimi znanstveniki (med njimi geologi, mineralogi, kemiki), kot na primer z I. von Bornom (1742–1791), A. G. Wernerjem (1749–1817), M. H. Klaprothom (1743–1817), D. Dolomieujem (1750–1801), P. Jordanom in F. Mohsom (1773–1839). »Ugled in veljava sta privedla k Zoisu na obisk znanstvenike iz tujine.« (VALENČIČ in sod. 2019), med njimi tudi F. Mohsa in M. H. Klaprotha. Kljub temu, da je Žiga Zois objavil zgolj nepodpisan članek o človeški ribici (JERNEJC KODRIČ, ta zbornik), je bil dober poznavalec mineralogije, kemije, metalurgije, geologije in rudarstva, zanimala pa sta ga tudi zoologija in botanika. Čeprav ni objavjal, je svojo strokovnost izkazal v korespondenci s pomembnimi naravoslovci tedanjega časa (FANINGER 2000; ŠUMRADA 2001; VALENČIČ in sod. 2019). Sodobniki so ga cenili, kar potrjujejo priznanja uglednih ustanov: Gesellschaft naturforschender Freunde zu Berlin (1782), Imperialis Leopoldino-Carolina Academia Naturae Curiosum, Erlangen (1793), Academie Celtique, Paris (1806), Jenaer herzoglich = mineralogische Sozietät (1807), Wetterau'sche Gesellschaft für Naturkunde zu Hanau (1808). Kot že zapisano, se po Žigi Zoisu imenuje mineral zoisit. Žiga Zois je prejel odlikovanje, in sicer komanderski križ Leopoldovega reda (1809).

Žiga Zois je bil torej naravoslovec in nadvse pomemben je bil kot zbiralec. Sloves si je pridobil z zbirko mineralov, eno najlepših, najstarejših in najpomembnejših v Evropi (VALENČIČ in sod. 2019; JERŠEK, ta zbornik). Poleg primerkov, ki jih je Žiga Zois zbral doma, so primerki, ki jih je pridobil z nakupi in zamenjavami. Zbirko je imel v drugem nadstropju svoje trinadstropne palače v Ljubljani (danes Breg 22) (slika 2). Kako je bila zbirka sprva urejena, ni jasno. Obstajata dva nemška seznama zbirke. Prvi je nastal okoli leta 1800, drugi proti koncu Zoisovega življenja in sloni na Wernerjevem sistemu. Za zbirko je nekaj časa (od 1803 do 1808) skrbel Jernej Kopitar (FANINGER 1983; VALENČIČ in sod. 2019).

Slika 2. Palača na Bregu v Ljubljani danes, ki je bila v lasti Žige Zoisa. Foto: David Kunc

Figure 2. The Palace at Breg in Ljubljana today. It was the property of Sigismondo Zois. Photo: David Kunc

Temelji muzealstva na Slovenskem in Zoisova zbirka mineralov

Če upoštevamo navedbe (VALENČIČ in sod. 2019), si je Zois zelo »želel, da bi Ljubljana dobila muzej, kateremu bi prepustil svojo zbirko; take ustanove je spoznal na potovanjih po večjih mestih. Mučila ga je misel, da bi morda bili dediči prisiljeni zbirko prodati na tuje.« Muzejem in znanstvenikom je razposlal več kot 5700 primerkov, največ muzeju na Dunaju. Zaradi finančnih težav je kasneje tudi zbirko mineralov ponudil v odkup graškemu muzeju Joanneum, vendar neuspešno. Po njegovi smrti se je vse lepo izteklo - zbirka ni šla na tuje. Škof Avguštin Gruber je na seji kranjskih stanov 4. 7. 1821 predstavil potrebo po ustanovitvi muzeja, Žigov nečak Karl Zois pa je Zoisovo zbirko 13. 7. 1821 ponudil v odkup. Jeseni istega leta, to je 15. 10. 1821, so na seji deželnih stanov sprejeli sklep o ustanovitvi muzeja v Ljubljani. Za čas ljubljanskega kongresa leta 1821 si je Zoisovo zbirko mineralov ogledal knez Metternich. Dvor je 12. 1. 1823 Zoisovo zbirko odkupil in ko je 8. 6. 1826 odobril ustanovitev Deželnega muzeja v Ljubljani, mu jo je podaril. Pri izbiri lokacije za muzej so 1830. leta določili pritlične prostore licejskega poslopja. Muzej je Zoisovo zbirko mineralov prevzel 9. 8. 1831 in 4. 10. 1831 je sledilo slovesno odprtje. Poleg Zoisove zbirke mineralov je bila razstavljena tudi Hochenwartova zbirka konhilij (FANINGER 1983).

O Zoisovi zbirki mineralov je veliko napisanega (FANINGER 1983, 1984, 1988b), o zgodovini razstavnih postavitev manj – še največ na dnevih mineralov, fosilov in okolja leta 1994, ko je bila v Bistrici pri Trziču postavljena razstava Zoisova zbirka po Zoisu (ČINČ JUHANT 1994a)

ZGODOVINA MUZEJA

HISTORY OF THE MUSEUM

Nekdanje licejsko poslopje v Ljubljani

Leta 1821 ustanovljenemu Deželnemu muzeju v Ljubljani so 1830 dodelili priložne prostore licejskega poslopja, ki je nekoli stalo na današnjem Vodnikovem trgu. Zoisova zbirka mineralov je postala temelj Deželnega muzeja v Ljubljani. Slovesno so muzej odprli jeseni 1831. Njegov prvi kurator je postal grof Franc Hohenwart, ki je muzeju podaril svojo veliko zbirko kornhalj.

Former Lyceum in Ljubljana

Provincial Museum established in 1821, was in 1830 allotted ground-floor premises of the Lyceum, once situated on the present Vodnik square. The mineral collection of Sigmund Zois was the foundation of the inaugurated Provincial Museum in Ljubljana. The Museum was inaugurated in 1831 with great solemnity. Its first curator was Count Franc Hohenwart who, in this occasion, bestowed his rich collection of mollusca shells.

Deželni muzej v Ljubljani ob otvoritvi

Ob otvoritvi deželnega muzeja v Ljubljani 1831 sta bila v prvi, veliki razstavni dvorani raziskani Zoisova zbirka mineralov in Hohenwartova zbirka kornhalj. Deželni muzej je bil od vsega začetka splošnega značaja. Zbral naj bi vse, kar spada v muzej. Polagoma so postali prototori v ljubljanskem liceju pretesni. Treba je bilo misliti na nov muzej.

The inauguration of the Provincial Museum in Ljubljana

At the inauguration of the Provincial Museum in Ljubljana in 1831, Zois' mineral collection were exhibited in the first vast exhibition hall. From its beginnings, the Provincial Museum was of general character. It was to display all that was to belong to the Museum. The premises of the Ljubljana Lyceum have thus proved to be insufficient and a new museum had to be thought of.

Kranjski deželni muzej Rudolfinum

Deželni muzej v Ljubljani so 1898 preselili v novo stavbo ob današnji Prešernovi cesti, potem ko so ga že prej preimenovali v Kranjski deželni muzej Rudolfinum. Kasneje so iz njega nastali po panogah ločeni Narodni muzej, Slovenski etnografski muzej in Prirodoslovni muzej Slovenije. Zoisovo zbirko mineralov je prevzel Prirodoslovni muzej Slovenije.

The Carniolan Provincial Museum Rudolfinum

In 1898 the Provincial Museum in Ljubljana was moved to new premises in present Prešern street. The building had already been named the Carniolan Provincial Museum Rudolfinum. The museum was later separated into three different branches, namely, the National Museum, the Slovene Ethnographic Museum and the Slovene Museum of Natural History. The latter also took over the mineral collection of Zois.

POGLED V PRIHODNOST: Novi Prirodoslovni muzej Slovenije v Biološkem središču v Ljubljani

V muzejski zgradbi na Prešernovi sta kar dva državna muzeja: Prirodoslovni muzej Slovenije in Narodni muzej Slovenije. V načrtu je postavitve novega muzeja v Biološkem središču, blizu Zvezskega vrta in Biotehniške fakultete. Novogradnja bo rešila prostorsko stisko dveh nacionalnih muzejev. Prirodoslovni muzej Slovenije pa bo v novih prostorih še bolje opravljal svoje poslanstvo.

A LOOK INTO THE FUTURE: The new building of the Slovenian Museum of Natural History in the Biological Centre in Ljubljana

The museum building on Prešernova Street houses two state museums: the Museum of Natural History and the National Museum of Slovenia. We are planning to build a new museum in the Biological centre in Ljubljana near the Zoological Gardens and Biotechnical Faculty. The new construction will solve the spatial problems of both national museums, and on the new premises the Slovenian Museum of Natural History will carry out its mission even to a greater satisfaction of us all.

Slika 3. Zadnji pano stalne razstave Zoisova zbirka mineralov prikazuje zgodovino muzeja.
Foto: David Kunc

Figure 3. The last panel of the permanent exhibition »Zois's collection of minerals« displays the museum history. Photo: David Kunc

in v katalogu objavljen članek (ČINČ JUHANT 1994b). Razstava je bila leta 1994 na ogled tudi v Prirodoslovnem muzeju Slovenije (ČINČ JUHANT 1994c). Vsekakor je vredno zgodovinskega spomina, kaj se je dogajalo z zbirko po smrti Žige Zoisa in kako je s prostorskimi možnostmi v prihodnje. Zoisova zbirka mineralov je tesno povezana z zgodovino muzeja in s stavbami, ki so bile ali bodo namenjene Prirodoslovnemu muzeju Slovenije (slika 3).

Prva muzejska postavitvev je bila prikazana ob odprtju Deželnega muzeja v Ljubljani, ki je imel svoje prostore v liceju, nekdanjem frančiškanskem samostanu na današnjem Vodnikovem trgu. Muzej je imel ob odprtju samo eno razstavno dvorano (slika 4). Kasneje so mu dodelili še štiri sobe in nato še dodatne prostore v prvem nadstropju liceja. Zoisova zbirka je bila vseskozi v prvi muzejski dvorani, in sicer je bila ob vstopu v dvorano na desni. ALJANČIČ (1986), ki se sklicuje na prvi vodnik po zbirkah Deželnega muzeja (HOCHENWART 1836), pravi, da je bila zbirka shranjena v predalih in steklenih omarah, ki so segale do prvega okna. V vitrinah je bilo na ogled 717, v predalih pa 2629 kosov. Zbirka je bila urejena po Wernerjevem sistemu, ni bila pa še v celoti etiketirana. Grof Hohenwart je v Zoisovi zbirki opozoril na domače posebnosti, npr. idrialit, ki so ga našli samo v Idriji, odličnih primerkov iz drugih dežel pa se ni dotaknil. Muzejski prostori, dodeljeni v liceju, so postali pretesni, saj se je gradivo vse bolj povečevalo.

Slika 4. Marcus Charl: Razstavna dvorana Deželnega muzeja v stavbi ljubljanskega liceja, Narodni muzej Slovenije © Narodni muzej Slovenije, Ljubljana. Foto: Tomaž Lauko

Figure 4. Marcus Charl: Exhibition Hall of the Provincial Museum in in the Lyceum building in Ljubljana, National Museum of Slovenia © Narodni muzej Slovenije, Ljubljana. Photo: Tomaž Lauko

Leta 1888 se je muzej preselil v novo, posebej za muzej zgrajeno poslopje. Se pravi v muzejsko stavbo, v kateri je del zbirke tudi danes (slika 5). Muzej se je takrat preimenoval v Kranjski deželni muzej Rudolfinum. V Dežmanovem vodniku, ki je izšel istega leta, se lahko prepričamo, da je bila Zoisova zbirka v sobi XV, in sicer v omarah 1–21 po sistematiki, v omarah 22–24 so bili modeli kristalov (po Zippeju), v omarah 25–35 pa je bila terminološka zbirka (DESCHMANN 1888). Več o postavitvi Zoisove zbirke ne moremo ugotoviti.

Zanimiv je tloris pritličja v muzejski zgradbi leta 1931 (slika 6), kot ga prikazuje kulturno-zgodovinski del Vodnika po zbirkah Narodnega muzeja v Ljubljani (MAL 1931). Dokumentira namreč površino, ki je bila v pritličju namenjena mineraloškim in petrološkim zbirkam. V nadaljevanju Vodnika po zbirkah, ki je zajemal prirodopisni del (NARODNI MUZEJ V LJUBLJANI 1933), ne izvemo veliko o postavitvi, čeprav je Žurgov del, Mineraloško-petrografski oddelek, obširen in poučen. Seznan nas zlasti s slovenskimi nahajališči, in sicer najprej obdela minerale in potem kamnine. Le v Kosovem predgovoru se lahko prepričamo, da so se spoprijemali s prostorskimi težavami: »Glede na pomanjkanje prostora ter sedanje in predvideno bodoče preurejanje (posebno mineraloških) zbirk in iz tega izvirajoče pogosto premikanje predmetov, ni bilo mogoče razvrstiti eksponatov v sistematičnem redu.«

Po osamosvojitvi Prirodoslovnega muzeja leta 1944 je njegov tedanji ravnatelj dr. Fran Kos v publikaciji Prirodoslovna izvestja napisal zanimiv članek Postanek in razvoj Prirodoslovnega muzeja v Ljubljani (Kos 1944). Muzejske zbirke so fotografirali: »Zaradi preteče nevarnosti, da

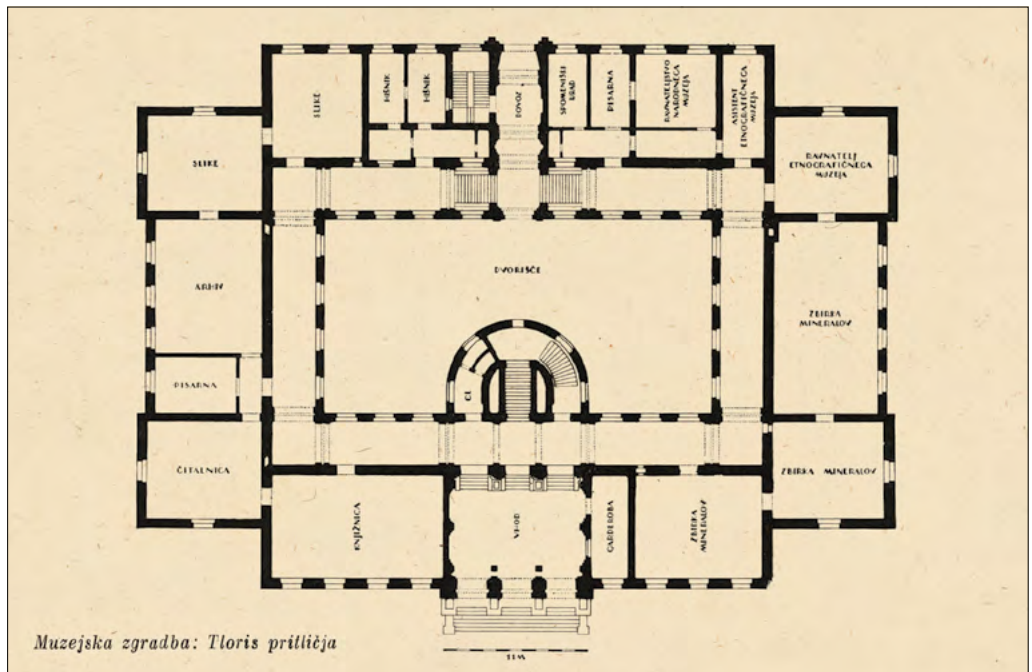
Slika 5. Muzejska zgradba, v kateri je Zoisova zbirka mineralov razstavljena danes. Zgrajena je bila leta 1888 kot prva za muzejske namene zgrajena stavba pri nas. Foto: David Kunc

Figure 5. The Museum building, where Zois Mineral Collection is on display. It was built in 1888 as the first edifice built for museum purposes in our country. Photo: David Kunc

bi bil muzej radi vojnih dogodkov porušen ali požgan, se je poskušalo podrobne in celotne slike zbirk Prirodoslovnega muzeja, njih razpored po dvoranah, njih zunanjo organizacijo in celotni vtis ohraniti v fotografijah, odnosno negativih.« Grozeči nevarnosti se imamo torej zahvaliti, da je zbirka, kakršna je bila včasih, ohranjena občemu spominu (slike 7–11), ne le spominu tistih srečnežev, ki so se lahko učili in občudovali Zoisovo zbirko v času, ko so ji namenili največ razstavnega prostora. Leto 1944 je bilo pomembno, saj se je Prirodoslovni muzej osamosvojil in moderniziral. Med pomembnejšimi nalogami v prvih mesecih samostojnosti omenja evakuacijo zbirk Prirodoslovnega muzeja zaradi že omenjene nevarnosti pred napadi iz zraka. V vlažna podzemna muzejska zaklonišča so spravili predmete, ki jim vlaga nič ali le malo škoduje. To so bile predvsem temeljne zbirke prvega slovenskega javnega muzeja, Zoisove mineraloške in montanistične zbirke ter geološko, petrografsko in paleontološko gradivo treh pritličnih dvoran Prirodoslovnega muzeja. Dobra stran evakuacije je bil ponoven, natančen in podroben pregled vsega evakuiranega gradiva.

Po ustnem izročilu Sava Breliha iz leta 1994 se je zbirka preselila v prvo nadstropje iste stavbe leta 1947. Kmalu po novi razstavnih postavitvi zbirke, leta 1949, je muzej izdal tudi Vodič po zbirkah Prirodoslovnega muzeja v Ljubljani (PRIRODOSLOVNI MUZEJ V LJUBLJANI 1949). Namenjen je bil zlasti šolski mladini in je opozarjal predvsem na zanimive primerke, ki bi jih ob bežnem ogledu zbirk lahko prezrli. Za obseg in postavitve Zoisove zbirke je pomemben tloris hodnika v prvem nadstropju (slika 12), kjer so označene omare, v nadalje-

Slika 6. Tloris pritličja muzejske zgradbe leta 1931, kot ga prikazuje Vodnik po zbirkah Narodnega muzeja v Ljubljani. Kulturno zgodovinski del.

Figure 6. Ground floor plan of the museum building in Ljubljana as described by Vodnik po zbirkah Narodnega muzeja v Ljubljani. Kulturno zgodovinski del. (transl.: Guide to the Collections of the National Museum in Ljubljana. The Cultural History part).

Slika 7. Eden izmed ohranjenih negativov iz leta 1944, in sicer št. 865 (velikost negativa 5 x 5 cm). Foto: David Kunc

Figure 7. One of the preserved negatives from 1944, namely No. 865 (negative size 5 x 5 cm). Photo: David Kunc

Slika 8. Pogled na del razstavljenе zbirke leta 1944 (iz negativa št. 865, Dvorana XV. Mineralogija II). Foto: Arhiv Prirodoslovnega muzeja Slovenije

Figure 8. View of a part of the exhibited collection in 1944 (from negative No. 865, Exhibition Hall XV. Mineralogy II). Photo: Archives of the Slovenian Museum of Natural History

Slika 9. Pogled na del razstavljenе zbirke leta 1944 (iz negativa št. 863, Dvorana XV. Mineralogija II. Relief Gorenjske). Foto: Arhiv Prirodoslovnega muzeja Slovenije

Figure 9. View of a part of the exhibited collection in 1944 (from negative No. 863, Exhibition Hall XV. Mineralogy II. Relief of the Gorenjska Region). Photo: Archives of the Slovenian Museum of Natural History

Slika 10. Pogled na del razstavljenе zbirke leta 1944 (iz negativa št. 864, Dvorana XV. Mineralogija II. Relief Gorenjske II). Foto: Arhiv Prirodoslovnega muzeja Slovenije

Figure 10. View of a part of the exhibited collection in 1944 (from negative No. 864, Exhibition Hall XV. Mineralogy II. Relief of the Gorenjska Region II). Photo: Archives of the Slovenian Museum of Natural History

vanju pa je omenjena tudi vsebina posameznih omar. Mineraloško-petrografski del je tedaj obsegal 44 omar. Prirodoslovnemu muzeju je bila dodeljena le polovica prostora v prvem nadstropju. Se pravi, ko se po stopnicah povzpemo v prvo nadstropje na desni, kamor spada tudi razstavna dvorana med obema krakoma stopnišča.

Razstavljeni del Zoisove zbirke se je še naprej krčil, dobila pa je prvega kustosa, ki se je ukvarjal izključno z mineralogijo in petrologijo. To je bil Ernest Faninger, ki je bil v muzeju zaposlen od 1953 do 1991 (slika 13). Leta 1971, ob stopenetdesetletnici prvega muzeja na Slovenskem, so v Prirodoslovnem muzeju Slovenije odkrili bronast doprsni kip Žige Zois, delo akademske kiparke Dore Novšak (slika 14), in odprli njegovo prenovljeno mineraloško zbirko. Takrat je bil del hodniške razstave zagotovo že podrt, saj je bil na mesto, koder so bile vitrine, umeščen omenjeni kip.

Glavna težava muzeja je bila (tudi takrat) prostorska stiska. »Razstavnih zbirk že davno ne moremo več širiti, depoji so postali pretesni, ponekod tudi po trije uslužbenci delajo v eni sobi. Sedanjo prostorsko stisko vsekakor želimo omiliti. Najboljša rešitev bi bila, da bi v stavbi ostal en muzej, druga dva pa bi dobila ustrezne prostore drugod,« je zapisal FANINGER (1986). Nova postavitve je bila nujna, saj so leta 1987 v celotni stavbi namestili centralno kurjavo, kar je zahtevalo odstranitev dela vitrin in premeščanje mineralov. Zoisovo zbirko mineralov je tik pred zadnjim krčenjem razstavne površine dokumentiral Marko Aljančič (slika 15) za objavo v reviji 'Mineralogical Record Magazine - Mineral Museums of Eastern Europe', ki je izšla januarja 1988.

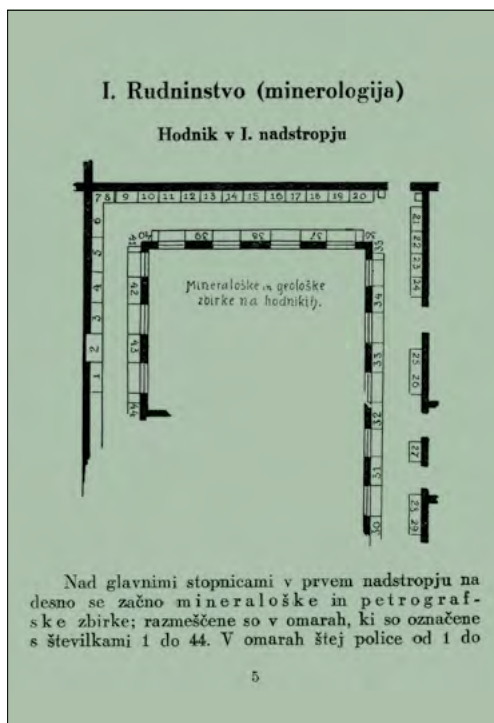
Leta 1988, ob stoletnici stavbe, so na novo postavili prenovljeno Zoisovo zbirko v prečnem hodniku v prvem nadstropju (slika 16). Avtor postavitve je bil dr. Ernest Faninger po zamisli arhitektov Marjana Lobode, Sintije Hafner in Ule Kenda. Razstavili so le izbor

Slika 11. Pogled na del razstavljenе zbirke leta 1944 (iz negativa št. 869, Dvorana XV. Mineralogija II. Zbirka marmorjev). Foto: Arhiv Prirodoslovnega muzeja Slovenije

Figure 11. View of a part of the exhibited collection in 1944 (from negative No. 869, Exhibition Hall XV. Marble collection). Photo: Archives of the Slovenian Museum of Natural History

primerkov, drugo je ostalo v depozu, se pravi le 307 primerkov. Oblika vitrin je ustrezala kriteriju o enotnosti vitrin v isti muzejski stavbi. Zoisova zbirka je bila s tem v zgodovini postavitev najbolj skrčena. »Ker naj bi zbirka služila pri pouku mineralogije v muzeju, so jo že davno preuredili po klasifikaciji po kemični osnovi. Tudi imena mineralov so sodobna. Zgodovinski videz zbirke smo skušali ohraniti le toliko, da ne pišemo kemičnih formul, ki jih v Zoisovih časih še niso poznali. Zbirka se začne s samorodnimi prvinami, sledijo sulfidi in sorodne spojine, oksidi, soli, silikati in na koncu še organske snovi, ki jih po tradiciji še uvrščamo med minerale. Tudi nekaj kamnin je še razstavljenih v zadnji vitrini, kajti v Zoisovih časih še niso ostro razlikovali mineralov od kamnin,« piše FANINGER (1988A) ob odprtju prenovljene Zoisove zbirke mineralov. Poleg štirinajstih vitrin z minerali je bilo postavljenih tudi pet panojev, ki nas poučijo o rodu Zoisov, o Žigi Zoisu in njegovi zbirki ter nekaj o zgodovini muzeja. Ob odprtju je izšel tudi Faningerjev vodnik Zoisova zbirka mineralov v zbirki Kulturni in naravni spomeniki Slovenije (FANINGER 1988B). Naslednje leto so vsi trije muzeji pridobili delovne prostore na podstrešju, a prostorska stiska v zvezi z zbirkami je še naprej čakala boljših časov, ki pa jih tudi po izselitvi Slovenskega etnografskega muzeja ni dočakala.

Slika 12. Tloris hodnika v prvem nadstropju leta 1949 iz Vodiča po zbirkah Prirodoslovnega muzeja v Ljubljani (PRIRODOSLOVNI MUZEJ V LJUBLJANI, 1949).

Figure 12. Corridor ground plan on the first floor in 1949 from the Guide to the Collections of the Museum of Natural History in Ljubljana (PRIRODOSLOVNI MUZEJ V LJUBLJANI, 1949).

Slika 13. Ernest Faninger, ko se je zaposlil v muzeju. Foto: Arhiv Prirodoslovnega muzeja Slovenije

Figure 13. Ernest Faninger, when gaining employment in the Museum. Photo: Archives of the Slovenian Museum of Natural History

Slika 14. Bronast doprsni kip Žige Zois, delo akademske kiparke Dore Novšak. Foto: David Kunc

Figure 14. Bronze bust of Sigismondo Zois, created by academic sculptor Dora Novšak. Photo: David Kunc

Slika 15. Zoisova zbirka mineralov leta 1987 - tik pred zadnjim krčenjem razstavnega dela zbirke. Foto: Marko Aljančič

Figure 15. Zois Mineral Collection in 1987 - just prior to the last reduction of the exhibition part of the collection. Photo: Marko Aljančič

Slika 16. Odprtje prenovljenega razstavnega dela Zoisove zbirke leta 1988 z avtorjem dr. Ernestom Faningerjem. Foto: Andrej Grum

Figure 16. The opening of the renovated exhibition part of Zois Mineral Collection in 1988 and its author Ernest Faninger, PhD. Photo: Andrej Grum

Slika 17. Odprtje razstave ob 250-letnici rojstva Žige Zois: Žiga Zois: fužinar, naravoslovec, mineralog in zbiralec. Foto: Osebni arhiv

Figure 17. The exhibition opening at the 250th anniversary of Sigismondo Zois' birth: Žiga Zois: ironworker, naturalist, mineralogist and collector. Photo: Personal archive

Slika 18. Zoisova zbirka danes. Foto: David Kunc

Figure 18. Zois Mineral Collection today. Photo: David Kunc

Kot je bilo zapisano že ob 250. obletnici rojstva Žige Zoisa, je mecenova zbirka potrebna mecenstva (ČINČ JUHANT 1997). Takrat - ob obletnici - smo postavili priložnostno razstavo (slika 17) in izdali katalog ter Zoisa kratko predstavili: Žiga Zois: fužinar, naravoslovec, mineralog in zbiralec (ČINČ JUHANT & FANINGER 1997).

Čeprav smo za Zoisovo zbirko mineralov v skladu z možnostmi poskrbeli - obnovili smo panoje in vitrine, zbirko osvežili in jo v letu 2017 na novo predstavili - tudi interaktivno in z vključitvijo v nov vodnik po razstavnih geoloških zbirkah (JERŠEK & KRIŽNAR 2017), ostaja Zoisova zbirka mineralov (slika 18) še danes prostorsko utesnjena.

Prihodnost Zoisove zbirke mineralov

Kakšna je prihodnost Zoisove zbirke mineralov? Selitev Prirodoslovnega muzeja Slovenije v novogradnjo v Biološkem središču v zahodnem delu Ljubljane ob vznožju Rožnika je bila predvidena pred tremi desetletji, saj projektna dokumentacija sega v leto 1989. Kljub nesporni pomembnosti ustanove, ki hrani tudi ustanovni zbirki prvega slovenskega muzeja, ima Prirodoslovni muzej Slovenije najslabše razmere za delovanje. Prostorska rešitev z novogradnjo je bila dorečena že v prvotnem zakonu o "kulturnem tolarju/evru" (od 1998 do izteka veljavnosti 2013), to je v Zakonu o zagotavljanju sredstev za nekatere nujne programe Republike Slovenije v kulturi (Uradni list RS, št. 14/3 – uradno prečiščeno besedilo in 77/08). Predvidena je bila v Resoluciji o nacionalnem programu za kulturo 2014–2017 (Uradni list RS, št. 99/13). Narejeni so bili že drugi projekti (sliki 19 in 20).

Slika 19. Maketa muzejske stavbe, izdelana po prvih projektih. Fotografirana je na lokaciji predvidene gradnje leta 1991. Foto: Arhiv Prirodoslovnega muzeja Slovenije

Figure 19: Model of the museum building made after the first projects. Photo was taken on the location of the planned museum building in 1991. Photo: Archives of the Slovenian Museum of Natural History

Slika 20. Pogled v prihodnost: novogradnja Prirodoslovnega muzeja Slovenije v Biološkem središču. Arhiv Prirodoslovnega muzeja Slovenije

Figure 20. A look into the future: new museum building for the Slovenian Museum of Natural History at the Biological Centre. Photo: Archives of the Slovenian Museum of Natural History

Prostorska rešitev Prirodoslovnega muzeja Slovenije - in z njim Zoisove zbirke mineralov - kljub ogorčenju naravoslovne skupnosti časovno še ni dorečena. Da gre za prioritarno investicijo, je v letu 2017 potrdil Nacionalni svet za kulturo (<http://nsk-slo.si/index.php/seje/zapisnik/387>). Na problematiko razmer v naravoslovnem muzealstvu muzej javno opozarja. Izjavo Naravoslovna skupnost proti drugemu aleksandrijskemu požaru (<https://o-sta.si/22721/naravoslovna-skupnost-proti-drugemu-aleksandrijskemu-pozaru>) so v letu 2018 podprle vodilne akademske institucije (Univerzi v Ljubljani in Mariboru, Nacionalni inštitut za biologijo, Geološki zavod Slovenije in Slovenska akademija znanosti in umetnosti), pa tudi drugi. Komisija za kulturo, znanost, šolstvo in šport Državnega sveta je problematiko razmer v naravoslovnem muzealstvu - položaj Prirodoslovnega muzeja Slovenije obravnavala 6. 7. 2018 (http://www.ds-rs.si/sites/default/files/dokumenti/655_mnenje_pms.pdf) in v svojem mnenju zapisala: "Komisija podpira poziv Prirodoslovnega muzeja Slovenije in od pristojnega ministrstva, Vlade in Državnega zbora pričakuje, da zagotovijo ustrezna sredstva za ureditev prostorskih razmer muzeja in s tem preprečijo propadanje naravoslovnih zbirk oz. omogočijo kakovostno hranjenje in varovanje naravoslovne dediščine." Po požaru v Narodnem muzeju Brazilije v istem letu so mediji prejeli še Izjavo Stokovnega sveta Prirodoslovnega muzeja Slovenije ob požaru v Narodnem muzeju Brazilije (<https://o-sta.si/23037/izjava-stokovnega-sveta-prirodoslovnega-muzeja-slovenije-ob-pozaru-v-narodnem-muzeju-brazilije>), saj je položaj tako kritičen, da je bilo smiselno javnost po katastrofi v tujini ponovno seznaniti. Slabo stanje edinega naravoslovnega muzeja pri nas odmeva tudi preko naših meja. V podporo reševanja mačehovsko vzdrževanih naravoslovnih zbirk je mednarodni muzejski svet, odbor za naravoslovne muzeje (ICOM NATHIST), na letni konferenci konec leta 2018 pripravil Ramatgansko izjavo (<https://icomnathist.wordpress.com/2018/12/22/nathist-statement-on-collections-in-ramat-gan/>), v kateri izraža veliko zaskrbljenost za naravoslovne zbirke, ki se spoprijemajo z naraščajočimi tveganji, in poziva financerje, da prepoznajo vrednost tega bogastva in mu zagotovijo trajno zaščito.

Razrešitev prostorskega vprašanja je več kot nujna in bi blagodejno vplivala tudi na Zoisovo zbirko mineralov, ki je kljub kulturno zgodovinskemu pomenu (temeljna zbirka prvega muzeja na Slovenskem) le simbolično predstavljena in depojsko utesnjena. Nostalgiji po prvotni postavitvi v današnji muzejski stavbi – ob še tako močni želji – žal ni mogoče ugoditi. Ni več izvernih vitrin, da bi bilo to vsaj teoretično možno. Ne glede na to je dolžnost države, da v skladu z zakonsko predvidenimi standardi poskrbi za bogati arhiv narave, ki vključuje Zoisovo zbirko mineralov.

Sklepi

Žiga Zois (1747–1819) in njegova zbirka mineralov ima za znanost, zlasti za naravoslovje in muzeologijo, izjemen pomen. Prostorske možnosti za Zoisovo zbirko mineralov so se v zgodovini muzealstva žal zelo poslabšale, rešitev z novogradnjo Prirodoslovnega muzeja Slovenije pa časovno ni dorečena.

Literatura in viri / References

- ALJANČIČ, M., 1986: Grofov(sk)o povabilo v ljubljanski deželni muzej. *Proteus*, 48 (7): 250–253.
- ČINČ JUHANT, B., 1994b: Zoisova zbirka po Zoisu. Str. 36–42 v: FLORJANČIČ, A. P. (ur.): *22. mednarodni dnevi mineralov, fosilov in okolja = 22nd International Days of Minerals, Fossils and Environment*, Mednarodna razstava mineralov, fosilov in kamna, Tržič, 51 str.
- ČINČ JUHANT, B., 1994a: *Zoisova zbirka po Zoisu: v osnovni šoli v Bistrici pri Tržiču*, 13.-15. 5. 1994. Prirodoslovni muzej Slovenije, Ljubljana.
- ČINČ JUHANT, B., 1994c: *Zoisova zbirka po Zoisu: v Prirodoslovnem muzeju Slovenije v Ljubljani*, 16. 5.- 30. 9. 1994. Prirodoslovni muzej Slovenije, Ljubljana.
- ČINČ JUHANT, B., 1997: Mecenova zbirka je potrebna mecenstva. Ob 250. obletnici rojstva Žige Zoisa. *Delo*, 39, št. 273 (26. XI. 1997): 9.
- ČINČ JUHANT, B. & E. FANINGER, 1997: *250-letnica rojstva Žige Zoisa. Žiga Zois: fužinar, naravoslovec, mineralog in zbiralec*. Prirodoslovni muzej Slovenije, Ljubljana, 19 pp.
- DESCHMANN, K., 1888: *Führer durch das Krainische Landes-Museum Rudolfinum in Laibach*. Verlag des Landes-Museum, Laibach, 179 str.
- FANINGER, E., 1983: Baron Žiga Zois in njegova zbirka mineralov = Baron Sigmund Zois and His Mineralogical Collection. *Scopolia*, 6: 1–32.
- FANINGER, E., 1984: Sigmund Freiherr Zois von Edelstein. *Žiga baron Zois pl. Edelstein. Geologija*, 27: 5 - 25.
- FANINGER, E., 1986: Zgodovina Prirodoslovnega muzeja Slovenije. *Proteus*, 48 (7): 274–275.
- FANINGER, E., 1988a: Zgodovina Prirodoslovnega muzeja Slovenije. Ob stoletnici stavbe. *Obzornik*, 12: 896–899.
- FANINGER, E., 1988b: *Zoisova zbirka mineralov*. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, Ljubljana, 158 str.
- FANINGER, E., 1995: Sodelovanje barona Žige Zoisa in Valentina Vodnika na področju geoloških znanosti. Zusammenarbeit zwischen Freiherr Sigmund Zois und Valentin Vodnik auf dem Gebiet der geologischen Wissenschaften. *Geologija*, 37, 38: 561–564.
- FANINGER, E., 2000: Briefe von Freiherr Sigmund Zois mineralogischen Inhalts aus den Jahren 1778 – 1793. Pisma barona Žige Zoisa mineraloške vsebine iz let 1778 – 1793. *Geologija*, 43/1: 9–11.
- FANINGER, E., 2000: Freiherr Sigmund Zois, Zoisit und Karinthin (Zum 250. Jahrestag seiner Geburt). Baron Žiga Zois, Zoisit in karinthin. *Geologija*, 42: 5–18 (1999).
- HOCHENWART, F. J., 1836: *Leitfaden für die das Landes Museum in Laibach Besuchenden*. Laibach, 19 pp.
- JERŠEK, M. & M. KRIŽNAR, 2017: *Vodnik po razstavnih geoloških zbirkah* Prirodoslovnega muzeja Slovenije. Prirodoslovni muzej Slovenije, Ljubljana, 87 str.
- KOS, F., 1944: Postanek in razvoj Prirodoslovnega muzeja v Ljubljani. *Prirodoslovna izvestja*, 1: 199–219, Ljubljana.
- MAL, J., 1931: *Zgodovinski pregled*. Str. 5–20 v *Narodni muzej v Ljubljani, Vodnik po zbirkah narodnega muzeja v Ljubljani. Kulturnozgodovinski del*. Ljubljana, 183 str.
- NARODNI MUZEJ V LJUBLJANI, 1933: *Vodnik po zbirkah narodnega muzeja v Ljubljani. Prirodopisni del*. Narodni muzej v Ljubljani, Ljubljana, 219 str.
- PRIRODOSLOVNI MUZEJ V LJUBLJANI, 1949: *Vodič po zbirkah Prirodoslovnega muzeja v Ljubljani*, Ljubljana, 47. str.
- ŠUMRADA, J., 2001: Žiga Zois in Déodat de Dolomieu. *Kronika*, 49 (1/2): 65–72.

VALENČIČ, V., E. FANINGER, & N. GSPAN-PRAŠELJ, 2019: Zoisplemeniti Edelstein, Žiga (1747–1819). V: *Slovenska biografija*: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi872726/#slovenski-biografski-leksikon> (9. april 2019). Izvirna objava v: Slovenski biografski leksikon: 15. zv.

Spletni viri, dostopni 7. 8. 2019

<http://nsk-slo.si/index.php/seje/zapisnik/387>

<https://o-sta.si/22721/naravoslovna-skupnost-proti-drugemu-aleksandrijskemu-pozaru>

http://www.ds-rs.si/sites/default/files/dokumenti/655_mnenje_pms.pdf

<https://o-sta.si/23037/izjava-strokovnega-sveta-prirodoslovnega-muzeja-slovenije-ob-pozaru-v-narodnem-muzeju-brazilije>

<https://icomnathist.wordpress.com/2018/12/22/nathist-statement-on-collections-in-ramat-gan/>